

Magda Muter

Studentka Szkoły Głównej Handlowej i Uniwersytetu Warszawskiego

Historyczne uwarunkowania sytuacji kobiet w Turcji

Wstęp

Turcja jest krajem liczącym ponad 71,5 mln mieszkańców, wśród których kobiety stanowią 49,8 %¹. Perspektywa wejścia tego państwa do Unii Europejskiej jest przedmiotem debaty, w której przeważają argumenty przeciwko integracji, takie jak duży sektor nieformalny gospodarki, nieposzanowanie praw mniejszości narodowych oraz praw człowieka. Mówi się także o znaczącej odmienności kulturowej w związku z dominacją islamu na tych terenach.

Jedną z najbardziej widocznych w mediach kwestii związanych z ewentualnym członkostwem Turcji w Unii Europejskiej jest sytuacja kobiet w tym kraju. W tym opracowaniu zaprezentowano jej historyczne uwarunkowania i podkreślono, że Turczynki nie tylko były podmiotami polityki, lecz także współtworzyły ją, w trudnych i niesprzyjających emancypacji warunkach.

W artykule przedstawiono zarys sytuacji kobiet w okresie Imperium Osmańskiego, w czasach Kemala Paszy i jego następców, a następnie w Turcji w „czasach politycznej różnorodności”, czyli po przewrocie militarnym w 1980 r. Ukazano też obecną sytuację kobiet tureckich z perspektywy organizacji międzynarodowych.

Kobiety w Imperium Osmańskim

Imperium Osmańskie zostało założone przez Osmana I w 1299 r. i przetrwało do roku 1922. Miało charakter ekspansywny, a jego dobrobyt ekonomiczny zależał w dużej mierze od podboju nowych obszarów i kontroli szlaków handlowych między Europą i Azją.

W Imperium Osmańskim królowała idea *din u devlet*, czyli jedności religii i państwa. Najbardziej poważani i wyedukowani przedstawiciele *ummy*² byli jednocześnie urzędnikami państwowymi. Zajmowali się administrowaniem, sądownictwem oraz prowadzeniem szkół. Wzajemna zależność między państwem

a religią nie pozostawała bez wpływu na losy ludzi. Muzułmanki były podwójnie zobowiązane do przestrzegania prawa koranicznego – przez przynależność do wspólnoty religijnej oraz bycie poddanymi Imperium Osmańskiego.

Kobiety miały osobowość prawną i mogły występować przed sądem. Niemniej jednak „świadczenie dwóch kobiet było uznawane za równe zeznaniem jednego mężczyzny”³. W Imperium Osmańskim sąd był protektorem kobiet. W XVII i XVIII wieku kobiety wygrały 77% spraw toczonych między nimi a mężczyznami⁴. Osmańskie kobiety miały prawo nabywania, kontrolowania i dysponowania własnym majątkiem według swojej woli, bez pośrednictwa męskich krewnych, w tym męża⁴. Kobiety jako grupa dysponowały mniejszym majątkiem niż mężczyźni, zwykle nie pracowały i nie zarabiałały poza gospodarstwem domowym. Zgodnie z prawem koranicznym kobiety dziedziczyły połowę majątku, który przysługiwał mężczyznom spokrewnionym ze zmarłym w tym samym stopniu.

Kobiety osmańskie były wyjątkowo aktywne, jeżeli chodzi o kupowanie, sprzedawanie oraz pożyczanie nieruchomości, które stanowiły istotne zabezpieczenie finansowe⁶. Do ich majątku należały często elementy wyposażenia domu. Potwierdzeniem faktu, że kobiety mogły gromadzić znaczące środki finansowe jest ich udział w darowiznach na cele religijne: zgodnie z rejestracją prowadzoną w Stambule w 1546 r., 36% fundacji zostało założonych przez kobiety⁷.

W społeczeństwie mużułmańskim niezwykle ważna jest separacja płci. Kobiety i mężczyźni rzadko (poza kręgiem najbliższej rodziny) przebywały w tych samych pomieszczeniach. Sfera publiczna była zarezerwowana niemal wyłącznie dla mężczyzn. Społecznym wyrazem separacji płci był zwyczaj zakrywania ciała (wraz z twarzą)⁸ przez kobiety. Warto wiedzieć, że praktyka prawna Imperium Osmańskiego różniła kobiety, które przestrzegały separacji płci (*muhaddere*⁹) oraz takie, które jej nie przestrzegały.

Według prawa sultana kobiety nie będące *muhaddere* były odpowiedzialne za swoje zachowanie i jego konsekwencje, podczas gdy w przypadku kobiety *muhaddere*, to mąż był publicznie odpowiedzialny za jej czyny oraz zhańbiony przez jej występki¹⁰. Im wyższy był status publiczny i majątkowy kobiety, tym częściej była ona *muhaddere*, ponieważ miała możliwość przestrzegania separacji płci (nie musiała pracować ani załatwiać spraw poza własnym gospodarstwem domowym). Pilnowanie żon przez mężów należących do elity Imperium Osmańskiego miało zatem nie tylko prywatny charakter, ale także publiczny, bowiem niezgodne z prawem zachowanie żony wpływało negatywnie na status społeczny oraz sytuację majątkową męża. Przykładem może być następująca sytuacja: jeżeli mąż nie rozwiódł się z żoną, chociaż popełniła ona cudzołóstwo, to był zobowiązany zapłacić specjalną grzywnę w wysokości zależnej od stanu jego majątku¹¹.

Prawo islamskie w większości sytuacji nie sytuuje kobiety na równi z mężczyzną¹², co jest szczególnie widoczne w rodzinie i małżeństwie. W społeczeństwie muzułmańskim mąż jest odpowiedzialny za ekonomiczny byt rodziny oraz reprezentowanie jej członków na zewnątrz rodziny, a żona zajmuje się gospodarstwem domowym. „Zgodnie z muzułmańskim kontraktem małżeńskim posłuszeństwo mężowi jest podstawowym obowiązkiem żony”¹³.

Warto jednak zauważyć, że ograniczenia te nie wyeliminowały kobiet z przestrzeni publicznej. Na terenach wiejskich kobiety musiały pracować poza domem, żeby utrzymać swoje rodziny, zaś w miastach zdarzały się kobiety wykształcone, które starały się poprawić sytuację innych kobiet. „Hanımlara Malisus Gazete”¹⁴ wydawana w latach 1895–1909 pod patronatem sultana stawiała sobie za cel służbę Imperium poprzez umożliwienie kobietom bycia lepszymi matkami, żonami i muzułmankami. Większość osób zarządzających oraz piszących do tego magazynu była kobietami z wyższych sfer – żonami lub córkami urzędników, wykształconymi w domu bądź w przypałacowej szkole. Fatma Aliye była jedną z nich. Początkowo publikowała pod przybranym (męskim) imieniem i nazwiskiem, w końcu ujawniła swoją prawdziwą tożsamość. Była praktykującą muzułmanką, jednak głosiła, że Bóg pragnął, by kobiety i mężczyźni na równi korzystali ze skarbnicy wiedzy. Jednocześnie jednak Fatma Aliye nie uważała zachodnich kobiet za wzór do naśladowania. Jej zdaniem muzułmanki powinny znaleźć swój własny sposób uczestniczenia w życiu publicznym¹⁵. Mimo to niektórzy uważają ją za jedną z pierwszych tureckich feministek.

Ważnym czynnikiem, który wpłynął na losy kobiet, była ideologia młodoturecka. Ruch ten został zapoczątkowany w drugiej połowie XIX wieku przez kade-

tów szkół militarynych i w 1908 r. doprowadził do przemiany Imperium Osmańskiego w monarchię konstytucyjną. Francuska idea wolności, równości i braterstwa odcisnęła na nim swoje piętno. Młodoturcy uważali, że najlepszym sposobem na rozprzestrzenienie nowych poglądów będzie powszechna edukacja, promowanie rodziny nuklearnej i partnerskiej.

Radykalne zmiany przyszyły wraz z pierwszą wojną światową, która pociągnęła za sobą duże straty w ludziach i stworzyła zapotrzebowanie na siłę roboczą. W związku z niedostatkiem siły roboczej, kobiety rozpoczęły pracę w zawodach dotychczas uważanych za męskie. Były zatrudniane jako urzędnicy rządowi i lokalni, jako pracownice w fabrykach, sprzątacze ulic, a także jako mężczyźni fryzjerzy w różnych dzielnicach Stambułu¹⁶. Powstała specjalna organizacja muzułmanek pomagająca im znaleźć zatrudnienie. Po zakończeniu wojny wiele kobiet przestało pracować zawodowo i wróciło do zajęć domowych, ale niektóre zachowały swoje stanowiska. Pozostała także pamięć o tym, że kobiety mogą z sukcesem wykonywać tradycyjnie męskie prace.

Kobiety we wczesnych latach Republiki Tureckiej

W trakcie Wojny o Niepodległość (1919–1922; traktat w Lozannie podpisano jednak w 1923 r.) na czele młodoturków stał Mustafa Kemal (zwany potem Atatürkiem; od jego imienia pochodzi nazwa nurtu politycznego i okresu historycznego w Turcji „kemalizm”). W swoich politycznych wystąpieniach wielokrotnie podkreślał on oderwanie się od tego, co stare i tradycyjne. Kemaliści uważali niewykształcone, zakrywające twarze kobiety za symbol staroświeckości. Uznawali, że w nowoczesnym społeczeństwie kobiety powinny być wyemancypowane i razem z mężczyznami uczestniczyć w życiu publicznym. Wprowadzenie radykalnych zmian w tradycyjnym, muzułmańskim społeczeństwie okazało się jednak trudne, zwłaszcza, że kemaliści podkreślali także znaczącą rolę kobiet jako matek wychowujących synów narodu. Często powtarzaniem argumentem za edukacją kobiet była właśnie potrzeba wychowywania dzieci w sposób świadomy i nowoczesny. W praktyce wyzwolenie kobiet było w dużej mierze pozorne i jako takie dotyczyło niemal wyłącznie sfery publicznej.

Praca zawodowa kobiet we wczesnych latach Republiki Tureckiej nadal nie była uznawana za coś naturalnego. Tolerowano ją, jeżeli wynikała z konieczności ekonomicznej, jednakże żona musiała uzyskać zgodę męża na pracę poza domem. Bardzo często kobiety rezygnowały z pracy zawodowej po wyjściu za mąż, bowiem takie było oczekiwanie społeczne. Mimo to w wielu prestiżowych i męskich zawodach pojawiały się pierwsze kobiety. Niektóre z nich

były osobistymi protegowanymi Kemala Mustafy (a nawet jego adoptowanymi córkami). Ich imiona były później sławne w Turcji i używane przez młodoturków do promocji „feminizmu państwowego”. Süreyya Ağaoglu była pierwszą kobietą, która studiowała i ukończyła prawo (została adwokatem), Ferdane Bozdoğan Erbek – pierwszą dentystką, Sabiha Gökçen – pierwszą na świecie kobietą pilotem wojskowym, Sun Kan – słynną skrzypaczką, doktor Sema Aran – pierwszą kobietą oficer w tureckiej armii. Profesjonalistki te, choć nieliczne, były ważne jako przykłady do naśladowania przez młodsze generacje tureckich kobiet.

Zdecydowana większość kobiet pracowała z przyczyn ekonomicznych, by zapewnić byt sobie i swojej rodzinie. Wykonywały one głównie prace rolne (co nie dawało ubezpieczenia społecznego), pozostałe zaś były zatrudnione w nisko opłacanych zawodach, których wykonywanie nie wymagało posiadania formalnego wykształcenia. Sytuację na rynku pracy w 1959 r. obrazują dane zamieszczone w tab. 1.

Tabela 1. Zatrudnienie kobiet i mężczyzn w Turcji poszczególnych grupach zawodowych w 1959 r.

Grupa zawodowa	Ogółem	Mężczyźni (%)	Kobiety (%)
Wolne zawody	167 000	83	17
Przedsiębiorcy, urzędnicy	226 000	89	11
Sprzedawcy	276 000	98	2
Transport i komunikacja	186 000	99	1
Górnictwo	85 000	99	1
Robotnicy wykwalifikowani	277 000	94	6
Usługi	262 000	90	10
Rolnictwo	9 800 000	48	52
Niesklasyfikowane	3 853 000	47	53
Ogółem	15 132 000	52	48

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Nermin Abadan, *Social Change and Turkish Women*, Faculty in Political Science of University of Ankara, Ankara 1963, s. 29.

Prawna sytuacja kobiet w Republice Tureckiej poprawiła się po przyjęciu w 1926 r. kodeksu cywilnego. Pełne prawa wyborcze (zarówno czynne, jak i bierne) otrzymały one dzięki poprawce wniesionej do konstytucji tureckiej 5 grudnia 1934 r.¹⁷ W większości przypadków żony głosowały jednak zgodnie z wolą swych mężów. Bardzo mało pań decydowało się na karierę polityczną (zwykle za namową mężczyzn, nie zaś z własnej inicjatywy). Nawet te, które znalazły się w parlamencie z reguły pozostawały mało

widoczne i nie reprezentowały interesów kobiet, lecz naród jako całość¹⁸.

Dla kemalistów małżeństwo było obowiązkiem obywatelskim, macierzyństwo zaś najważniejszym zadaniem kobiety. Promowali oni rodzinę nuklearną jako umożliwiającą wychowanie dzieci na dobrych obywateli. W miastach mała rodzina stała się w zasadzie normą, aczkolwiek bardzo często zdarzało się, że dodatkowo w gospodarstwie domowym przebywała jedna osoba starsza (opieka nad ludźmi w podeszłym wieku była w rękach rodziny, a nie państwa). Dominująca pozycja ojca w rodzinie utrzymała się zarówno od strony formalnej, jak i faktycznej.

We wczesnych latach Republiki Tureckiej kobiety zaczęły się pojawiać w miejscach i profesjach dotychczas dla nich niedostępnych. Zmienił się także wizerunek kobiety i stał się kombinacją wzajemnie sprzecznych obrazów: wykształconej profesjonalistki w pracy, społecznie aktywnej, zorganizowanej kobiety jako członka rozmaitych organizacji społecznych, spełniającej funkcje biologiczne kobiety w rodzinie, oraz uosobienia kobiecości, gdy umilała życie mężczyznom podczas balów i przyjęć¹⁹. Warto zauważyć, że choć trzy pierwsze wizerunki pojawiały się już w czasach osmańskich, to czwarty był całkowicie nowy, wiązał się z obecnością kobiet w życiu publicznym i był wzorcem kulturowym zaczerpniętym ze świata zachodniego.

Kobiety tureckie w czasie politycznej różnorodności

W 1980 r. w Turcji miał miejsce przewrót wojskowy – oficerowie zaniepokojeni długim okresem niestabilności zdecydowali się na przejęcie władzy. Właśnie wtedy w Turcji pojawiły się pierwsze zorganizowane organizacje feministyczne. Wynikło to z faktu, że po zdelegalizowaniu większości partii politycznych w przestrzeni publicznej znalazło się miejsce na oddolne ruchy społeczne. Feministki są w Turcji uznawane za pierwszą prawdziwie demokratyczną opozycję, co świadczy o ich determinacji w dążeniu do poprawy sytuacji kobiet. Można powiedzieć, że zapoczątkowały one erę politycznej różnorodności.

Paradoksalnie wraz z rozwojem ekonomicznym zatrudnienie kobiet systematycznie spadało. O ile w 1959 r. blisko połowa kobiet pracowała poza domem, to w roku 1970 – 38%, zaś w 2008 r. zaledwie 27% (por. tab. 2). Jest to zjawisko dość częste w krajach rozwijających się. Wynika w dużej mierze z faktu, że kobiety znajdują zatrudnienie w „szarej strefie”, w gospodarce nieformalnej i nie są rejestrowane jako osoby pracujące zawodowo. Ponadto wraz z rozwojem cywilizacyjnym zmniejsza się zapotrzebowanie na pracę w rolnictwie, która często była i wciąż jest przez kobiety wykonywana.

Tabela 2. Zatrudnienie kobiet w Turcji w latach 1970–2008

Rok	Ogół	Kobiety	Kobiety jako % ogółu zatrudnionych
1970	9 306 000	5 813 000	38%
1975	11 180 000	6 204 000	36%
1980	12 284 000	6 928 000	36%
1985	13 933 000	7 647 000	35%
1990	14 418 000	6 728 000	32%
1995	15 944 000	6 956 000	31%
2006	20 969 500	5 456 500	26%
2007	21 207 100	5 531 600	26%
2008	21 565 600	5 731 000	27%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Işık Urla Zeytinoğlu, *Constructed Images as Employment Restrictions: Determinants of Female Labour in Turkey*, w: *Deconstructing Images of the Turkish Women*, ed. by Zehra Arat, McMillan Press Ltd, London 1998 oraz dane Eurostatu dla lat 2006–2008.

Stopa bezrobocia kobiet jest w ciągu ostatnich kilku lat równa stopie bezrobocia mężczyzn (por. tab. 3). Z tego oraz wyżej przedstawionych danych dotyczących zatrudnienia wynika, że kobiety tureckie pozbawione pracy rzadziej jej szukają niż mężczyźni będący w analogicznej sytuacji.

Tabela 3. Stopa bezrobocia w Turcji w latach 2006–2008 według płci

Rok	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
2006	8,4	8,4	8,4
2007	8,5	8,5	8,5
2008	9,4	9,4	9,4

Źródło: Dane Eurostatu.

Kobiety, które pracują poza sektorem rolniczym, są skupione w zawodach uznawanych za odpowiednie dla nich, czyli w zawodach medycznych i edukacji, bądź w niektórych gałęziach przemysłu jako robotnice z powodu przypisywanych kobietom zdolności manualnych (przemysł tytoniowy czy tekstylny). Niemal nie zatrudnia się kobiet w zawodach tradycyjnie męskich związanych z pracą fizyczną, np. budownictwie czy górnictwie, ale także w handlu ze względu na częsty bezpośredni kontakt z mężczyznami. Zatrudnienie kobiet w branżach „kobięcych” sięga nawet 57% ogółu (przemysł tytoniowy), podczas gdy w przemyśle samochodowym wynosi zaledwie 2%²⁰.

Na uwagę zasługuje stosunkowo wysoka liczba kobiet w dwóch prestiżowych profesjach – lekarza i prawnika. W 1970 r. kobiety stanowiły blisko 25% wśród absolwentów szkół medycznych oraz 19% wśród studentów prawa. Może to wynikać z faktu, że w kra-

jach rozwijających nie były to zawody łączone z mężczyznami z wyższych sfer, jak to miało miejsce w krajach zachodnich. Modernizacja tych krajów miała charakter dynamiczny, a wraz z procesem modernizacji następowało rozszerzanie praw kobiet. W związku z tym kobiety z elity były bardziej akceptowane jako mniej zagrażające porządkowi społecznemu niż mężczyźni wspinający się po drabinie społecznej²¹. Ponadto prawo i medycyna są na ogół kojarzone z tradycyjnie kobiecymi obowiązkami opieki i ochrony słabszych. Bycie lekarzem czy prawnikiem łączy się z elastycznym czasem pracy w stosunkowo komfortowych warunkach. Wszystkie te czynniki mogły wpływać na częsty wybór tych profesji przez kobiety²².

Segregacja zawodowa w Turcji wynika częściowo z uwarunkowań prawnych: w konstytucji tureckiej z 1982 r. jest zapisane, że niepełnoletni, kobiety i osoby niepełnosprawne są pod specjalną ochroną warunków pracy²³. Zgodnie z prawem kobiety nie mogą pracować pod ziemią, w nocy ani wykonywać ciężkiej pracy fizycznej. Przepis ten ma chronić „słabszą” płęć, ale w efekcie wyklucza kobiety z kilku dobrze opłacanych zawodów (np. w górnictwie czy budownictwie).

Ponadto zasada „równej płacy za pracę o tej samej wartości” nie jest chroniona prawem ani nie jest wprowadzana w praktyce. Kobiety cieszą się sporymi uprawnieniami związanymi z ciążą, ale jednocześnie powszechną praktyką jest zwalnianie kobiet w związku ze ślubem bądź urodzeniem dziecka. W praktyce są dyskryminowane nawet przy dostępie do szkoleń²⁴.

Życie rodzinne ulega powolnym zmianom. Model rodziny nuklearnej jest już w miastach w zasadzie powszechny. Coraz częściej spotkać można rodziny o charakterze zbliżonym do partnerskiego. Gdy mężczyzna przestaje być głównym żywicielem rodziny, jego tradycyjnie dominująca pozycja staje się zagrożona. Wiele młodych, pracujących w pełnym wymiarze godzin kobiet oczekuje, że ich mężowie będą uczestniczyć w pracach domowych, zwłaszcza związanych z wychowywaniem dzieci²⁵. Negocjowanie wyższej pozycji w rodzinie jest jednak trudną sztuką, która wymaga sporej delikatności, by nie naruszyć poczucia godności męża. Powoli także wzrasta „wartość” przypisywana córkom – coraz więcej rodziców uważa urodzenie dziewczynki za powód do szczęścia, wielu zaczyna kojarzyć córki z zabezpieczeniem na przyszłość i z opieką na starość.

Jednym z wielkich problemów Turcji jest przemoc domowa. Przez wieki był to temat tabu, o którym nie wypadało głośno mówić. W maju 1987 r. odbył się marsz zorganizowany przez kobiety z różnych grup społecznych, podczas którego kobiety tureckie po raz pierwszy opowiedziały się za swoją cielesną niezależnością i zaprotestowały przeciw przemocy domowej²⁶.

Bezpośrednią przyczyną zorganizowania tego marszu był wyrok sądowy, w którym sędzia uznał, że bicie żony przez męża nie może być powodem do rozwodu. Decyzja została podsumowana za pomocą przysłowia *kadının sirtından sopayı, karnından sıpayı esik etmemek gerek*²⁷. W marszu wzięło udział 3 000 kobiet i była to liczba zdecydowanie wyższa od oczekiwań organizatorek.

Według badań z 1988 r. aż 45% mężczyzn w Turcji uważa, że mąż ma prawo bić nieposłuszną żonę. Inne, przeprowadzone w 1991 r., wskazują, że 49% kobiet uważa, że może zaistnieć sytuacja, w której żona zasługuje na chłostę a 40% zamężnych kobiet przyznaje się do pobicia przez męża, a 2/3 spośród nich deklaruje, że doświadcza tego regularnie. Przemoc w rodzinie jest zatem częścią życia codziennego tureckich kobiet²⁸. Zdarzają się także przypadki ekstremalne, gdy kobieta zostaje przez swojego męża/ojca/brata/kuzyna zabita, zwykle ze względu na splamienie „honoru” rodziny.

Polityka pozostaje sferą najbardziej zamkniętą dla kobiet, zwłaszcza jeżeli prezentują poglądy feministyczne, a nie dominujący, męski punkt widzenia. Niemniej jednak liczba kobiet w parlamencie wyraźnie wzrosła w ostatniej dekadzie – z 10 do 50 (ponad 9% ogółu parlamentarzystów)²⁹.

Islam wciąż jest dominującą religią w Turcji. Kobiety są widoczną, wręcz wyróżniającą się grupą wśród fundamentalistów islamskich. Islam daje bowiem kobietom poczucie bezpieczeństwa oraz „niweluje niepokój i poczucie winy wywołane przez bycie niezatrudnioną, mimo presji wynikającej z wciąż rosnącej konkurencji w wielkich metropoliach”³⁰. Islamistki są widoczne w sferze publicznej. Niektóre z nich uważają się po prostu za muzułmanki, inne identyfikują siebie jako feministki, jeszcze inne wolą się „nie identyfikować”. Wszystkie domagają się prawa do noszenia chusty w miejscach publicznych. Protesty kobiet zakrywających się chustami „kumulowały się w okresie egzaminów, podczas ceremonii wręczenia dyplomów i niekiedy kończyły się sprawami sądowymi”³¹. Sąd najwyższy uznał, że noszenie chust w miejscach publicznych jest nielegalne i karalne.

Prawa kobiet w Turcji a organizacje międzynarodowe

Unia Europejska przyznała Turcji status państwa stowarzyszonego już w 1963 r., jednak dopiero w 1987 r. Turcja złożyła oficjalną aplikację o członkostwo, a pełne negocjacje zaczęły się w 2005 r. Mimo że cały proces związany z akcesją przebiega w sposób wyjątkowo powolny, w widoczny sposób wpływa na losy Turczynek. Wynika to z faktu, że jednym z priorytetowych celów Unii Europejskiej jest doprowadzenie do całkowitej równości kobiet i mężczyzn³².

Tak więc w 1992 r. zlikwidowano w Turcji przepis o konieczności wydania zgody przez męża na pracę żony. W 1998 r. w prawie znalazły się zapisy uznające przemoc domową za przestępstwo. W 2002 r. zniesiono zapis mówiący, że mąż jest „głową rodziny”.

Corocznie Komisja Europejska przygotowuje raport dotyczący sytuacji w Turcji (pierwszy został opublikowany w 1998 r.). Z raportu z 2005 r. wynika, że głównymi problemami tureckich kobiet są: przemoc domowa, zabójstwa honorowe, wysoki odsetek analfabetek, niski udział kobiet w parlamencie, władzach lokalnych oraz w zatrudnieniu³³. Komisja podkreśla, że choć nadal dochodzi do uśmiercania kobiet ze względów honorowych, to turecki sąd najwyższy po raz pierwszy w historii skazał sprawców na najwyższą możliwą karę, czyli dożywotnie więzienie.

Organizacja Human Rights Watch w 2004 r. pisała, że zmiany w tureckiej konstytucji, które miały miejsce w 2004 r., wykluczyły z niej język nierówności między płciami; że nowy kodeks karny uznaje gwałt małżeński a przestępstwo oraz zlikwidowany został zapis o mniejszych karach dla gwałcicieli, którzy poślubią swoje ofiary³⁴.

Podsumowanie

W historii Turcji dostrzec można ogromny wysiłek modernizacyjny i determinację w dorównaniu państwom zachodnioeuropejskim w zakresie respektowania praw człowieka. Przeprowadzony za czasów Mustafy Kemala Paszy proces sekularyzacji sprawił, że Turcja jest jedynym krajem muzułmańskim, w którym panuje (przynajmniej formalnie) zasada oddzielenia religii od państwa. Ostatni przewrót militarny (z 1980 r.), działania organizacji pozarządowych oraz wpływ Unii Europejskiej w związku z procesem akcesyjnym spowodowały, że sytuacja kobiet w Turcji ulega stopniowej poprawie. Unia Europejska wspierała dyplomatycznie (i niebezpośrednio) opozycyjny ruch feministyczny tworzący się w nowej rzeczywistości politycznej. Niemniej jednak na ulicach Stambułu i w miejscu pracy wciąż widoczna jest segregacja płciowa – kobiety zatrudnia się w mniej eksponowanych na kontakty społeczne miejscach, za niższą pensję, często w sposób nieuregulowany prawnie.

Na koniec warto zwrócić uwagę na pewne podobieństwa łączące Polskę z Turcją. Na początku XX wieku na terytorium obu krajów dominowało rolnictwo oraz religia monoteistyczna. Oba państwa, choć z innych powodów, uzyskały samodzielność państwową dopiero po pierwszej wojnie światowej. W obu pojawili się silni przywódcy reformujący i modernizujący kraj. Zarówno Józef Piłsudski, jak i Mustafa Kemal przychylił się do postulatów organizacji kobiecych dotyczących prawa do głosowania w wyborach oraz dostępu do edukacji³⁵. W obu krajach przez dłu-

gie lata dominował wzór kobiety matki (także matki narodu) i kobiety dziewicy. W obu, jednak w związku z innymi ideologiami, promowano równouprawnione zawodowe kobiet. Tak w Polsce, jak i w Turcji nie zwalczano nierówności między małżonkami i milczeniem pomijano zjawisko przemocy domowej. Ponadto w latach 80. i 90. XX wieku, zarówno w Turcji, jak i w Polsce miały miejsce liberalizacyjne przemiany polityczne. Kobiety stały się ich beneficjentami, ale też same przyczyniły się do ich zaistnienia. Liczne organizacje feministyczne głośno wypowiadały się w kwestiach istotnych dla kobiet.

¹ Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables, 3. sierpnia 2010.

² *Umma* to określenie używane w stosunku do społeczności muzułmańskiej, sięgające ponad granice państw. Niekiedy mówi się, że *umma* sięga od Mauretanii do Pakistanu.

³ Peirce Leslie, *The Law Shall not Languish: Social Class and Public Conduct in Sixteenth-century Ottoman Legal Discourse*, w: *Hermeneutics and honor: negotiating female 'public' space in Islamic/ate societies*, ed. By Asma Afsaruddin, Cambridge, Mass., Distributed for the Center for Middle Eastern Studies of Harvard University by Harvard University Press, 1999, s. 149 ("the testimony of two women was required as substitute for that of single man").

⁴ Aslı Sancar, *Ottoman Women; Myth and Reality*, The Light, New Jersey, 2007, s. 139 ("women won seventy-seven percent of the legal cases involving women versus men").

⁵ *Ibidem*, s. 162 ("Ottoman women had the right to acquire, control and dispose of their own property as they saw fit, without interference from male relatives including their husband").

⁶ *Ibidem*, s. 63 ("Ottoman women were particularly active in the area of buying, selling and leasing real estate, which provided them with important source of financial security").

⁷ *Ibidem*, s. 163 ("According to registrations in Istanbul in 1546, thirty-six percent of the foundations were established by women").

⁸ Zwyczaj ten występował już w 1200 r. p.n.e. w Asyrii, nie jest zatem związany wyłącznie z islamem. Obecnie niewiele muzułmanek decyduje się na zakrywanie twarzy.

⁹ Terminem *muhaddere* określano kobietę, która nie pokazywała się osobom spoza swojej rodziny oraz nie reprezentowała własnych interesów publicznie. Niekoniecznie musiała być ona muzułmanką.

¹⁰ Peirce Leslie, *The Law Shall not Languish: Social Class and Public Conduct in Sixteenth-century Ottoman Legal Discourse*, op. cit., s. 143 ("In the eyes of the sultan's law, the non-muhaddere woman was in charge of her own behavior and its consequences, while it was the husband of the muhaddere woman who was publicly accountable for her actions and who was publicly dishonored by her transgressions").

¹¹ Por.: Peirce Leslie, *The Law Shall not Languish: Social Class and Public Conduct in Sixteenth-century Ottoman Legal Discourse*, op. cit., s. 146.

¹² Por.: Nermin Abadan, *Social Change and Turkish Women*, Faculty in Political Science of University of Ankara, Ankara 1963, s. 3.

¹³ Peirce Leslie, *The Law Shall not Languish: Social Class and Public Conduct in Sixteenth-century Ottoman Legal Discourse*, s. 145 ("According to the Muslim contract of marriage, obedience to her husband was a principal duty of the wife").

¹⁴ *The Ladies' Own Gazette*, co może być przetłumaczone jako „Własna gazeta dla dam”.

¹⁵ Zob. Frierson Elizabeth, „Unimagined Communities: Women and Education in the Late Ottoman Empire 1876–1909”, *Critical*

Matrix, The Princeton Journal of Women, Gender and Culture, Vol. 9, No.2, 1995, s. 72–74.

¹⁶ Zafer Toprak, *The Family, Feminism, and the State During the Young Turk Period, 1908–1918*, "Vana Turcica", No 13, 1991, s. 448 ("But the most radical change came with World War I. The war and the human losses at the fronts created a labor vacuum. Due to shortage in manpower, women were invited to enter professions hitherto regarded as the exclusive domain of men. They were employed as national governmental and municipal clerks, as factory workers, as street cleaners, and even as barbers in many districts in Istanbul").

¹⁷ http://www.tbmm.gov.tr/english/about_tgna.htm, 28. września 2010.

¹⁸ Nermin Abadan, *Social Change and Turkish Women*, op. cit., s. 10 ("not limited to specific so-called interests, but representing the nation as a whole").

¹⁹ Ayşe Durakbaşa, *Kemalism as identity Politics in Turkey*, w: *Deconstructing Images of the Turkish Women*, ed. by Zehra Arat, McMillan Press Ltd, London 1998, s. 147 ("The Kemalist female image reflected the pragmatism of Kemalist ideology and was basically a combination of conflicting images: 'an educated-professional woman' at work, 'a socially active organizing woman' as a member of social clubs, associations, etcetera, 'a biologically functioning woman' in the family fulfilling reproductive responsibilities as a mother and wife, 'a feminine woman' entertaining men et the balls and parties").

²⁰ Zob. Gültan Kazgan, *Labour Force Participation, Occupational Distribution, Educational Attainment and the Socio-Economic Status of Women in the Turkish Economy*, w: *Women in Turkish Society*, ed. by Nermin Abadan-Unat, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1981.

²¹ Ayşe Öncü, *Turkish Women in the Professions: Why So Many? w: Women in Turkish Society*..., op. cit., s. 189 ("Women from elite backgrounds are much more acceptable and less threatening than upwardly mobile men").

²² *Ibidem*.

²³ Işık Urla Zeytinoğlu, *Constructed Images as Employment Restrictions: Determinants of Female Labour in Turkey*, w: *Deconstructing Images of the Turkish Women*..., op. cit. ("minors, women and persons with disabilities shall enjoy special protection with regard to working conditions").

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Hale Cihan Bolak, *Towards a Conceptualization of Marital Power Dynamics: Women Breadwinners and Working-class Households in Turkey*, w: *Women in Modern Turkish Society*, ed. by Sirin Tekeli, Zed Book Ltd, London and New Jersey 1995, s. 179 ("do expect their husbands to participate in domestic tasks, especially those associate with parenting").

²⁶ Şahika Yüksel, *A Comparison of Violent and Non-Violent Families*, w: *Women in Modern Turkish Society; A Reader*, ed. by Sirin Tekeli, Zed Book Ltd, London and New Jersey, 1995, s. 281 ("On 17 May 1987 a march was organized by feminists from various groups. This was the first time the women were voicing a demand related exclusively to themselves and their bodies").

²⁷ „One should not leave a woman's back without a stick, her womb without a foal”, co może zostać przetłumaczone jako: „mężczyzna nie powinien zostawiać kobiecych pleców bez kija (różgi), jej łona bez żrebaka”.

²⁸ Zob.: Yeşim Arat, *Feminist Institutions and Democratic Aspirations: the Case of The Purple Roof Women's Shelter Foundation*, w: *Deconstructing Images of the Turkish Women*, ed. by Zehra Arat, McMillan Press Ltd, London 1998, s. 298–301.

²⁹ Zaczepnięto ze strony <http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=245> (04.01.2010)

³⁰ Ayşe Kadioğlu, *Women's Subordination in Turkey: Is Islam Really Villain?*, "Middle East Journal", Vol. 48, No. 4, Autumn 1994; s. 659 ("reduces the anxiety and guilt that these women feel for

being unemployed against the background of ever-increasing competition in large metropolitan centers").

³¹ Yeşim Arat, *From Emancipation to liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm*, "Journal of International Affairs", Vol. 54, No.1, Fall 2000; s. 107–123 ("Protests of women wearing headscarves culminated during exam periods and during graduation ceremonies and, at times, ended at courts").

³² Zob.: Zuhâl Yefilyurt Gunduz, *The Women's Movement in Turkey: From Tanzimat towards European Union Membership*, "Journal of International Affairs", Volume IX, March–May 2004, Turkey, s. 120.

³³ *Turkey 2005 Progress Report*, COM (2005) 561 final, European Commission, November 2005, Brussels, s. 32 ("main areas of con-

cern for women in Turkey continue to be domestic violence, 'honor killings', a high illiteracy rate, and low participation in Parliament, local representative bodies and the labor market").

³⁴ Human Rights Watch, *Advisory Note to Journalists Covering the Release of Regular Report on Turkey and Recommendations*, October 2004 ("The constitutional changes in May 2004 did remove gender discriminative language from the constitution and the new criminal code recognized marital rape as an offence and removed reductions of sentence for rapists who marry their victims").

³⁵ Na temat Polski patrz: Ewa Lisowska, *Równouprawnienie kobiet i mężczyzn w społeczeństwie*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2008, s. 39.